

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Dalmålningsforskningen rediviva

Av Mats Hellspong

Dalmålningar i jämförande perspektiv.

Föreläsningar vid bildsymposiet i Falun och Leksand den 13–16 september 1992 utgivna av *Nils-Arvid Bringéus* och *Margareta Tellenbach*. Dalarnas fornminnes och hembygdsförbunds skrifter 33. Falun 1995. 207 s., ill., bl.a. med ett stort antal färgbilder.

Dalmålningarna upptäcktes av den bildade allmänheten i slutet av 1800-talet. 1863 beställde häradshövdingen Per Erik Bosaeus i Leksand en målning av häradsrättens högtidliga avslutning av Larshans Per Persson i Björkberg – eller Petrus Petrifilius som han gärna signerade sina alster såsom en sentida arvtagare till Albertus Pictor och andra folkets målare från svunna tider. Vid denna tid, 1860-talet, var dalmåleriet stannat på avskrivning. Larshans Per var en av de sista aktiva företrädarna för detta då närmare ett sekel gamla måleri. De troskyldiga bibliska figurscenerna hade förlorat sin lockelse för bondebefolkningen och revs nu i snabb takt ner från väggarna eller övertapetsrades.

Men häradshövdingens son, kaptenen vid Dalregementet Ernst Bosaeus, hade börjat intressera sig för dalmålningarna och 1870 började han att ge ut ett bildverk i flera upplagor med titeln *Tafvelgalleri från stugor i Dalom*. Benämningen ”dalmålare” användes för första gången av Nils Gustaf Djurklou i hans arbete om Unnarydsborna 1874. Liksom ”dalmålning” är denna term en skrivbordsbeteckning utan folklig användning. Som Roland Andersson påpekat använder redan Carl Axel Gottlund i sin dagbok över fotvandringen genom finnmarkerna i Dalarna 1817 uttrycket ”dalkarlsmålning” om de målningar han påträffade i Bingsjö sommaren

detta år.

Stor betydelse för en ökad kännedom om dalmåleriet fick Artur Hazelius insatser. Han lät beställa ett antal folklivsbilder av en av de allra sista dalmålarna, Stikå Erik Hansson från Mora, och han lät samla in ett stort antal målningar till Nordiska museet. Stikå Eriks genrebilder är liksom Lars Perss målning av tingsrätten i Leksand fascinerande som ett slags avslutning på den stora dalmålningstraditionen – bilder gjorda för eftervärlden snarare än för samtiden, ännu med dalmåleriets ålderdomliga särdrag i behåll, t.ex. perspektivförskjutningarna och bristen på individualitet.

Än större betydelse för intresset för dalmåleriet som konstform fick dock Erik Axel Karlfeldts diktsamling *Fridolins lustgård och Dalmålningar på rim* 1901. Det var Karlfeldt som knäsatte termer som dalmålning och kurbits och med dikter som t.ex. *Elie himmelfärd* och *Den rike ynglingen* introducerade han den bildade allmänheten i dalmålningarnas värld.

Dalmålningsforskningen började komma i gång på allvar på 1920-talet. Pionjärer inom hembygdsvården i Dalarna som Gustaf Ankarcrona och Karl-Erik Forsslund gjorde viktiga insatser liksom Sigurd Erixon under sin intendentstid på Nordiska museet. Men det blev så småningom Svante Svärdröm som kom att dominera scenen rätt så eftertryckligt. För honom blev dalmålningarna en livslång vetenskaplig passion, vars kulmen var avhandlingen *Dalmålningarna och deras förlagor. En studie i folklig bildgestaltning 1770–1870*, som kom 1949.

Genom Svärdröms mångåriga *one man show* på dalmålningsforskningens område uppstod ett slags vakuum sedan han lämnat den aktiva forskningen. Man kan jämföra med forskningen om folkligt byggnadsskick, där Sigurd Erixons dominans un-

der decennier ledde till att forskningen efter hans död närmast gick i stå. Det är dock inget tvivel om att Svärdröms arbeten idag utgör en utomordentligt viktig grund att stå på för all forskning om dalmåleri. När en rad av landets experter på området i september 1992 samlades till ett symposium i Dalarna om detta tema, började mötet därför naturligt nog med ett slags hommage à Svante Svärdröm (1906–1987). Den skrift som nu utkommit, innehållande föredragen från Falun och Leksand, inleds också med Birgitta Dandanells finstämda föredrag om Svante Svärdröm, museimannen.

Jag har inte utrymme att ingående presentera alla föredragen och bidragen i boken. Jag får nöja mig med ett antal axplock. Jag vill genast säga, att det är en slösande rik bok, både till innehållet och när det gäller illustrationer, varav närmare hundra i färg, en nästan otrolig siffra. Här ges på en gång ett slags sammanfattning av vetandet om dalmåleriet och en rad uppslag till nya perspektiv värda att anlägga. Det rör sig med andra ord om en idealisk introduktionsbok till dalmåleriet. Det är inte alltid som symposieföredrag vinner på att förvandlas till artiklar. Detta gäller dock denna bok.

Den tidiga insamlingen av och forskningen om dalmålningar, som jag inledningsvis berörde, behandlas i boken av Kersti Björklöf och Johan Knutsson. Knutsson utgår från Nordiska museets samling av dalmålningar, i dag omkring 400 nummer. Andra stora samlingar finns på Dalarnas museum i Falun, i Leksands kulturhus och i Zorns samlingar i Mora. Sammanlagt rör det sig i dag om 3 500 dalmålningar som är kända och registrerade.

Svante Svärdröms livsinsats som dalmålningsforskare gick främst ut på att attribuera målningarna till namngivna konstnärer, att registrera motiven och att försöka finna förebilderna till dem, huvudsakligen illustrationer i folkliga bibelutgåvor och andra religiösa skrifter men även t.ex. modejournaler. Man kanske kan säga att dalmålningarna till i dag främst har studerats med konsthistoriska frågeställningar och metoder. Den nu föreliggande boken demonstrerar dock tydligt att det finns en rad andra sätt att närma sig dalmåleriet på. Det framgår inte minst av den mycket spännande och konstruktiva uppsats som har skrivits av Roland Andersson, ett av bokens i mitt tycke mest uppslagsrika bidrag.

Här ges en rad idérika synpunkter på dalmåleriet. Roland Andersson menar att seden att smycka väggarna med målningar inte blev möjlig förrän man i bondehusen fick utrymmen som var skyddade från vardagens os, rök och nedslitning, d.v.s. parstugornas gästrum och förråds-kammare, särskilda klädbodar eller en övervånings natrum.

Dalmåleriet hör alltså ihop med ett mer utvecklat byggnadsskick. Parstugan var betydligt mer spridd i Nedansiljan än i Ovensiljan. Här skulle vi alltså ha en förklaring till att måleriet hade sitt centrum i Leksand och Rättvik medan det hade få företrädare och beställare i socknarna norr om Siljan, där enkelstugan i stället dominerade.

Andersson försöker genomgående se måleriets samband med bostadsskick och sociala förhållanden. Han är övertygad om att det i regel funnits en bestämd anledning till en rik rumsutsmyckning med målningar, troligen då ett bröllop på gården. Han pekar på detta som en viktig framtida forskningsuppgift: att söka efter samband mellan dateerade rumsutsmyckningar och tidpunkter för bröllop. Intressant är att flera utsmyckade anderstugor tycks ha utnyttjats som bröllopsstugor av andra familjer i grannskapet än ägarna. Rummen lånades ut till gästabad. Vissa byar i Leksand och Siljansnäs hade dessutom separata bröllopsstugor, byggda av byalaget och utsmyckade med målningar. Till bröllopfester hängdes det gärna upp vävnader och dukar och Roland Andersson vill rucka på bilden av dalmåleriet som ett enbart väggfast måleri. Här finns enligt hans mening beröringspunkter med det sydsvenska bonadsmåleriet, som ju till övervägande del bestod av temporärt uppsatta bonader.

En annan viktig sida i dalmåleriet som kanske beaktats alltför litet framhålls av Roland Andersson: att dalmålarna också målade möbler och andra föremål och att dalmåleriet tycks ha uppstått som en biprodukt av skåpmåleri i främst Rättviks socken. Det är ett viktigt uppslag att försöka se vissa dalmålare som hantverkare med betydligt vidare produktion än väggmålningarna med huvudsakligen bibliska motiv.

Roland Andersson redovisar en karta som visar spridningen av dalmålarnas alster. Det rör sig om drygt 300 markeringar som avser hela interiörers eller enskilda verks ursprungliga geografiska lokalisering. Drygt hälften hör hemma i Dalarna, knappt hälften i andra landskap, främst Hälsingland och Gästrikland men också i så avlägsna regioner som Ångermanland, Norge och Roslagen. Intressant är att rättviksmålarna varit särskilt verksamma i Hälsingland och Gästrikland, leksandsmålarna däremot särskilt i Västerdalarna. En stor del av de ännu på ursprunglig plats bevarade dalmålningarna finns i dag i stora hälsingegårdar.

Dalmålaren som social figur, som medlem av bykollektivet, hans ställning och anseende, är en annan väsentlig fråga för forskningen. Den berörs i några av bokens uppsatser. Maria Björkroth behandlar Mats Persson Stadig (1786–1862), soldat

och målare från Bjursås, en av de mer personligt arbetande dalmålarna. Hon följer hans liv så gott källorna kan berätta och visar växlingarna mellan krigstjänst, kommenderingar på Göta kanal-bygget och fredligt måleri i bygderna. Kombinationen av kanalbyggare och målare gjorde honom relativt välbeställd; Mats Perssons Stadig lever upp till sitt namn och jävar schablonbilden av dalmålaren som en outsider och löskerkarl. Stadig var en allroundmålare och blev det i än högre grad, när efterfrågan på klassiskt dalmåleri började sjunka fram mot mitten av 1800-talet. Han var dessutom snickare och tillverkade möbler, alltså just den kombination av snickeri och måleri, ur vilken dalmåleriet kanske en gång uppstod.

I uppsatsen *Om dalmålningar och stilpåverkan* sätter Maj Nodermann in dalmåleriet i en konsthistorisk och samhällsrelaterad kontext. Bonadsmåleriet har sina rötter i medeltidens heminredningskonst och har funnits i alla samhällsklasser. Förekomsten av äldre väggmålari hos bondebefolkningen är dock i brist på källmaterial inte lätt att uttala sig om. När dalmåleriet med plötslig kraft uppträder hos allmogen i slutet av 1700-talet är det ett slags motsvarighet till jakt- och naturscener i borgerliga salsrum från 1700-talet. I jämförelse med detta är dock de bibliska motivens dominans i dalmåleriet påfallande.

Det sägs ibland att dalmåleriet översätter de bibliska scenerna till det sena 1700-talets eller det tidiga 1800-talets Dalarna. Det är dock en sanning med modifiering. Det är knappast i sockendräkter som figurerna är klädda utan i modedräkter, där modets förskjutningar kan följas, särskilt när det gäller mansdräkten. Böndernas egna timmerstugor skymtar aldrig på en dalmålning, som Maj Nodermann noterar. Ofta möter vi i stället ett starkt stiliserat stadslandskap.

Maj Nodermann resonerar om tänkbara inspirationskällor bakom dalmåleriet: dekorerade prästgårdar, sakristior och krogar. De många soldaterna bland dalmålarna kommenderades ofta till främmande orter och tog emot nya intryck, vilket naturligtvis också gäller Dalarnas otaliga arbetsvandrare. Att detta hemma i Dalarna omsattes i måleri förefaller mig snarast ha sin förklaring i arbetssituationen i landskapet, med den påfallande specialisering i alla slags hantverk som krävdes för att överleva i överbefolkade byar.

Nils-Arvid Bringéus har skrivit bokens längsta bidrag, *Dalmålningar och sydsvenska bonadsmålningar i jämförande perspektiv*. Han ställer här som titeln säger det sydsvenska bonadsmåleri, som han själv är en framstående kännare av, mot det dalska på punkt efter punkt. Olikskheterna är många. Men

egentligen mest i detaljerna; för en oförvillad utomstående måste likheterna till sist överväga. Som Roland Andersson var inne på är inte ens skillnaden i funktion, d.v.s. att de sydsvenska bonaderna blott användes säsongvis, obestridd. Dalmåleriets sårmarke, kurbitsen, har en motsvarighet i den sydsvenska "tuppamålningen", låt vara att den inte alls spelar samma centrala roll i bilderna. Det märkliga är väl att ett så pass likartat berättande måleri, huvudsakligen med bibliska motiv, uppstår nära nog samtidigt i två skilda svenska regioner. Varför just där är en fråga som inte ännu besvarats.

Några av dalmåleriets särdrag har Svärdröm hänfört till de dalska arbetsvandringarna och deras konsekvenser. Dit hör som Bringéus påpekar det ganska vanliga motivet med vingårdsmannen, som onekligen kunde erinra de lokala betraktarna om de arbetssökande herrarbetarna, och den höga frekvensen av stadsbilder. Motivrikedomen har för övrigt varit högre i det sydsvenska måleriet. Många kistebrev med attraktiva motividéer tycks aldrig ha nått upp till Dalarna. Bringéus redovisar de vanligaste motiven i dalmåleriet: Bröllopet i Kana, Jonas bättringspredikan och Drottningen av Saba ligger i täten. Är det för övrigt Gert Lindells föreläsning under symposiet som ligger till grund för denna tabell?

Ett annat intressant faktum är att de rojalistiska bilderna varit mer frekventa i Dalarna. Även det kan förklaras med arbetsvandringarna och kontakterna med Stockholm. Men det är de levande och regerande kungarna som avbildas, inte historiska gestalter. Berömda samtida personer tidsfäster med andra ord bilderna lika bra som klädmodet.

Nils-Arvid Bringéus har gjort sina viktigaste insatser som folkkonstforskare kring problematiken med det folkliga måleriets förlagor. Som en väsentlig framtidsuppgift pekar han nu på behovet av att analysera översättningsprocessen, d.v.s. hur bilder transformeras från ett medium till ett annat. Det är en viktig fråga och med den kommer man också närmare in på den folkliga konstens väsen. Man närmar sig frågor kring vilka målarnas intentioner med bilderna egentligen var, hur köparna värderade dem och vilken roll och betydelse denna estetiska utsmyckning kan ha haft för människorna i Dalarnas byar. Det är ju inga nya frågor i forskningen kring dalmåleriet, men materialet för att besvara dem är magert och de kräver kanske en djärvare och mer spekulativ ansats om de definitivt skall kunna sättas på dagordningen. Målningarnas sociala kontext berördes i Roland Anderssons artikel. Frågan om symbolers betydelse i dalmåleriet diskuteras på ett mycket intressant sätt av norrmannen Nils Georg Brekke i hans bidrag med titeln *Dalmål-*

ningarna som rosmålning.

I en kort artikel behandlar före rektorn Birger Olsson psalmbokens betydelse för dalmåleriet. 1697 års psalmbok blev 1700-talets stora folkbok och den tycks ha levat vidare parallellt med den 1819 tillkomna nya psalmboken, den "Wallinska". Därför är 1800-talets dalmålningar ibland försedda med textband som återger psalmverser ur 1697 års psalmbok, den "Swedbergiska".

Språket i dalmålningarna är också föremål för en intressant uppsats av språkforskaren John Helgander. Han riktar alltså uppmärksamheten mot språket i de textband som återfinns på så många målningar, som ett slags förklaring av motivet. Helgander menar att språket i textbanden ger goda exempel på dalmålarnas ställning mellan det traditionella bondesamhället och yttervärlden, den senare representerad av kyrkan, som spred det kristna budskapet, och staden, som målarna besökte som vandrande herrarbetare.

Det religiösa språket blandas alltså med dialekten. Den senare tycks vara mer skönjbar i folklivsskildringar än i målningar med bibliska motiv. De senares texter är ofta direkt hämtade ur förlagor. Men trots förlagorna bryter folkspråket ofta igenom. Ett vanligt dialektdrag är att bokstaven h faller bort i början av ord, "hem" blir "em". Osäkerheten bland målarna om när ord skall börja med h gör att bokstaven även används felaktigt ("ungkarl" blir "hungkarl"). Mindre överraskande är att utländska ord missförstås och felstavas; så blir "Bonaparte" i dalmålningarna ofta t.ex. "Bondepart".

Dalmålarna var definitivt både läs- och skrivkunniga. Några var också byskollärare. Ofta avbildar de troget förlagornas frakturstil i textbanden. Men man kan ofta använda deras texter som ett slags språkligt signalement. Skillnaderna i dialektdrag mellan olika socknar i Dalarna var så pass stora, att texterna är möjliga att användas för att attribuera osignerade målningar. Det är rättviksmålare, inte leksandsmålare som skriver "bi" när de menar "by". Helgander tar många intressanta exempel från den sene dalmålaren Stikå Erik Hanssons texter, där Stikå Eriks särdrag kan spåras tillbaka till dialekten i hans hembygd i östra Mora socken.

Sammanfattningsvis: Boken från symposiet i Dalarna 1992 har blivit en vacker, vital och stimulerande uppmaning till ny och förutsättningslös forskning kring något av det mest särpräglade som finns i äldre svensk folkkultur, dalmåleriet.

Gatan är vår! Ritualer på offentliga platser. Red. av *Barbro Klein*. Carlsson Bokförlag. Stockholm 1995. 278 s., ill.

Boken består av en inledning och åtta artiklar, där var och en avslutas med en separat not- och litteraturförteckning. Texterna illustreras med sammanlagt 29 svart/vita fotografier samt en planskiss. Den häftade boken avslutas med en kort sammanfattning på engelska och en presentation av de åtta författarna.

Arbetet är bl. a. resultatet av en seminarieserie som hållits vid Institutet för folklivsforskning i Stockholm. Med inspiration från dessa teoretiska studier och diskussioner har deltagarna försökt att vidareutveckla forskningen kring temat ritualer och offentliga platser. Detta är också de två nyckelbegrepp som binder texterna samman, såväl empiriskt som teoretiskt. Volymen är innehållsmässigt ordnad så att den inleds med bidrag om tydligt planerade och officiellt sanktionerade ritualer och avslutas med exempel på mer spontana och något mer oklart formulerade evenemang (hovpresentationer, förstamajdemonstrationer, 17 maj-tåg, Karl XII-hyllningar, hjältehyllningar, halmbocksbrännande, deklaraionsinlämning). Den avslutande artikeln ger en sammanfattande analys av mediernas betydelse för gestaltningen av nutida ritualer.

Med utgångspunkt i dessa relativt åtskilda empirier förs resonemang om de rituella processernas samhällseliga betydelser och hur de kan perspektiveras som sociala företeelser och kulturella konstruktioner. Till bokens många förtjänster hör inledningskapitlets begreppsutredande diskussion. Beteckningarna på olika slags beteendetraditioner är vittomfattande liksom uppfattningarna om det formbundna beteendets karaktäristika. Bilden av de rituella handlingarnas formella egenheter prövas och nyanseras med hjälp av begrepp och modeller hämtade från den vetenskapliga omvärlden (främst från folkloristisk och antropologisk forskningstradition). Här får tex begreppen "secular ritual" (Sally Moore & Barbara Myerhoff 1977), "public events" (Don Handelman 1990), "display events" (Roger Abraham 1981) och diskussionen kring "offentlig plats" en allsidig belysning. Barbro Klein, som skrivit bokens inledningskapitel, betonar vikten av att inte reducera ritualernas funktion till att bara vara en säkerhetsventil för uppdämda konflikter och kulturella spänningar, som så ofta gjorts i svensk forskning. Författarna försöker i stället att på olika sätt medvetandegöra riternas transformerande potential. Särskilt intressanta är exemplifieringar av hur ritualer ofta kan utgöra sin